

DİLDE SÖZCÜK ÖLÜMÜ BAĞLAMINDA ZAZACANIN YİTİK KELİMELERİ

IN THE CONTEXT OF WORD DEATH IN LANGUAGE LOST WORDS OF ZAZAKI

İSA BULUKGİRAY-ABDÜLBAKİ KINSÜN

Yıl 1, Sayı 2, ss.53-75.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 14.09.2023

Revizyon: 28.09.2023

Kabul Tarihi: 13.10.2023

Year 1, Issue 2, pp.53-75.

Article Type: Research Article

Submitted: 14.09.2023

Revision: 28.09.2023

Accepted: 13.10.2023

Atıf Bilgisi / Reference Information:

BULUKGİRAY-KINSÜN, İ. A. (2023).
DİLDE SÖZCÜK ÖLÜMÜ
BAĞLAMINDA ZAZACANIN YİTİK
KELİMELERİ,
Lisaniyat Studies, 1 (2),
53-75,

İsa BULUKGİRAY

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,
Eski Türk Edebiyatı,
ibulukgiray@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-2476-2985

Abdülbaki KINSÜN

Bingöl Üniversitesi,
Din Sosyolojisi,
akinsun@bingol.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-2476-2985

Öz

Bugün dünyada konuşulan toplam dil sayısının 5-6 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bu dillerden bazıları, aktif konuşanlarını yitirmesi itibariyle, bugün artık kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış durumdadırlar. İşte bu kaybolma tehlikesi yaşayan dillerden birisi de Zazacadır. Nitekim UNESCO'nun hazırladığı Dünya Tehlikedeki Diller Atlası'nda Zazaca, tehlike altındaki diller arasında gösterilmiştir. Bu kapsamdan hareketle çalışmada, Zazacanın dilsel kaybı üzerine yoğunlaşmaktadır. Çalışma, bir yandan Zazacadaki dilsel kaybın hangi oranda ve hangi alanlarda yoğun olarak gerçekleştiğini tespit etmeye çalışırken diğer yandan dilsel kaybın sosyo-ekonomik ve sosyo-politik nedenlerini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Çalışmanın alandaki diğer araştırmalardan farklı bir sorun alanına temas etmesi ve aynı doğrultuda saha bulgularıyla desteklenen benzeri bir çalışmaya rastlanılmamış olması çalışmayı özgün kılan hususlar arasındadır. Yöntem olarak çalışmada, nitel araştırma yöntem ve teknikleri tercih edilmiştir. Mülakat ve odak grup teknikleriyle verilerin toplandığı çalışmada analiz tekniği olarak ise betimsel içerik analizine başvurulmuştur. Çalışmada sonuç itibariyle şu bulgulara ulaşılmıştır: Dilsel kaybın kültürel, politik ve sosyo-ekonomik pek çok nedeni söz konusudur, kayıplar birden fazla alanda gerçekleşmiştir. Dilsel bilinç ve buna bağlı olarak kültürel aktarım yetersizdir. Dolayısıyla kayıplar giderek yaygınlaşacağına benzetilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dil, dilsel kayıplar, yitik kelimeler, Zazaca.

Abstract

It is estimated that 5000-6000 languages are spoken throughout the world. Some of these languages are no longer spoken; thus, they are extinct languages. One of these languages is Zazaki. Zazaki is listed among the endangered languages in the World Atlas of Endangered Languages by UNESCO. Thus, the present study focuses on the loss of Zazaki language. More concretely, the study focuses on the words lost from the language. The study aims to determine the socio-economic and socio-political reasons of linguistic loss and the rate and fields of linguistic loss in Zazaki. The originality of the present study is the fact that it focused on a different problem area when compared to previous studies and no similar study reported field findings. The study is conducted with qualitative research methods. The study data were collected with interview and focus group techniques and analyzed with descriptive content

analysis. The study findings determined that there were several cultural, political and socio-economic factors behind linguistic loss, and the latter were observed in more than one area. Linguistic awareness and cultural transfer were inadequate; thus the losses have ameliorated in time.

Keywords: Language, linguistic losses, lost words, Zazaki.

Extended Abstract

Aim of the Study: The study is conducted to identify the lost or endangered words in Bingöl Zazaki.

Introduction: It is estimated that the total number of currently spoken languages is around 5-6 thousand globally. However, some of these languages are now endangered since they have lost active speakers. One of these languages is Zazaki. Zazaki was listed among the endangered languages in the World Atlas of Endangered Languages published by UNESCO. Since Zazaki is not a language of education or one commonly used in daily life, it is now in danger of extinction. The present study aimed to investigate linguistic extinction of Zazaki based on the above-mentioned facts. Thus, the study was conducted to identify words that are about to disappear in Zazaki and to determine the reasons for that. Specifically, the main aim of the study is to determine the reasons for the deterioration of a local language that has been spoken, dreamed in, sung and joked about for centuries in Anatolia.

Research Questions: What are the main factors that triggered this linguistic loss? In which areas are these losses most prevalent? How do these linguistic losses affect the future of Zazaki?

Literature Review: The current study is important due to the lack of comprehensive studies in the literature. Except for a single paper by Özer titled “Words Defeated by Technology,” no previous study was conducted on vocabulary losses. Furthermore, Özer's study was limited to a certain and narrow group of vocabulary. Indirectly, a study by Nadire GÜNTAŞ ALDATMAZ, “The Loss of Communal Languages and Communication: The Example of Kirman (Zazaki),” and a study by Murat Varol, “Current Status and Future of Zazaki According to UNESCO's Lingual Reports” are the rare examples. Aldatmaz focused on the problem of intergenerational linguistic transfer, while Varol emphasized linguistic extinction based on UNESCO reports.

Method: This is a qualitative study. The study data were collected with qualitative research methods and focus group interviews. The interview and focus group methodology was selected to ensure active participation of Zazaki speakers. Particularly the focus group technique allowed the participants to express themselves easily within the group, and the participants were also allowed to remind words to one another. The interviews were conducted with a conversational approach in a natural environment, and the process lasted for hours based on the needs of the audience and the researchers. The study was conducted to identify the lost words in Zazaki, the study data were analyzed with descriptive content analysis. The descriptive content analysis that basically aims to convert written documents into quantitative data includes certain steps: “determination of a set of methodological tools and techniques, controlled interpretation, description of the objectives, adoption of systematic and quantitative methods, investigation based on predetermined criteria, measurement and classification of concepts to make sense of the findings.” The study data were initially coded and categorized, and then the collected vocabulary was analyzed with descriptive content analysis based on the categories.

The study was conducted in Bingöl provincial center. Thus, three settlements were determined as areas of research: Kırkağıl/Emtağ, Geylan Awas/Sudük and Parmuk/Çavuşlar villages. These locations were selected based on certain factors: Population density, ease of access to data, central location, and differences between certain characteristics in these locations and the center (i.e., dialect).

Participants were assigned with a similar approach. The participants resided in rural areas were preferred. The study group was determined based on the following criteria: senior age, healthy memory, interest in cultural and agricultural activities, and little contact with the urban center. These criteria were determined to collect adequate data for the study. The age factor was purposive to assign participants who were fluent in the language; however, these criteria were reviewed during the interviews since factors such as rural life and lack of contact with the urban center could lead to loss of language.

Conclusion and Discussion: Loss of vocabulary in a language means that certain words are forgotten or their use decreased over time. Vocabulary is born, lives and dies like living beings. Due to social change, words sometimes disappear, replaced by new ones, or are completely forgotten, and that specific word dies. In the present study word loss in Zazaki was investigated in five sections: 1. Certain extinct words about shelter and buildings, 2. Certain extinct words about agriculture and animal husbandry, 3. Certain extinct words about traditional handicrafts, 4. Certain extinct words about games and entertainment, and 5. Certain extinct words about plants and herbs. The main reasons why the identified words are not used or forgotten in Zazaki could be listed as follows: Technological advances, migration, economic reasons, urbanization, change in living conditions, lack of lingual and ethnic awareness, political oppression, assimilation, integration, etc. Furthermore, the cultural and economic losses induced by modernity, migration due to continuous urbanization, and parental concerns about communicating with their children in native language led to vocabulary changes or allowed the native speakers to forget these words and replaced them with Turkish ones. The lost, dead or forgotten Zazaki vocabulary is not limited by the words mentioned above. The loss of vocabulary in Zazaki is more extent than we could imagine.

Giriş

Tüm canlılar arasında en yetkin iletişim modeli olarak kabul edilen dil, her şeyden evvel insana özgüdür. Diğer canlı türleri içerisinde de belli bir oranda iletişim olduğu bilinmekle beraber bunlardan hiçbirisi insan dili kadar, soyut kavramlar geliştirebilecek düzeyde, kompleks bir yapıya sahip değildir. Dolayısıyla tarih seyrine baktığımızda dil, insanın en ayırt edici vasfı olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple olacak ki eskiler, insanın ayırt edici vasfının, nutk yani konuşabilme kapasitesi olduğunu belirtmişlerdir. Sözelimi insanın tarifine ilişkin meşhur konuşan/düşünen canlı tabiri klasik mantığın kurucusu Aristoteles'e aittir (Aristoteles, 2000, s. 77).

Tüm canlılar arasında en yetkin iletişim modeli olarak kabul edilen dil, her şeyden evvel insana özgüdür. Diğer canlı türleri içerisinde de belli bir oranda iletişim olduğu bilinmekle beraber bunlardan hiçbirisi insan dili kadar, soyut kavramlar geliştirebilecek düzeyde, kompleks bir yapıya sahip değildir. Dolayısıyla tarih seyrine baktığımızda dil, insanın en ayırt edici vasfı olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple olacak ki eskiler, insanın ayırt edici vasfının, nutk yani konuşabilme kapasitesi olduğunu belirtmişlerdir. Sözelimi insanın tarifine ilişkin meşhur konuşan/düşünen canlı tabiri klasik mantığın kurucusu Aristoteles'e aittir (Aristoteles, 2000, s. 77). İnsana ilişkin benzeri bir tanım anlayışına İslam mantık düşüncesinde de rastlamak mümkündür. Nitekim klasik İslam mantığının tüm çalışmalarında insandan hayvan-ı natık (konuşan/düşünen canlı) şeklinde bahsedilmiştir. Tehzip geleneğinde³ nefsin üç kuvvesinden birisi olarak tabir edilen nutk (konuşma yetisi) insana has olarak kabul edilir. Nefsin diğer iki kuvvesi olan kuvvei- gadabiye/öfke gücü ve kuvve-i şehevîye/arzu gücü yetileri diğer canlılarda bulunmakla birlikte kuvve-i natika insana has kabul edilir (Fahri, 2018; Kinsün, 2022). Bu yaklaşım tarzı, tabir yerindeyse dili, insanla eşitlemektedir. Bu itibarla, dil eşittir insan denebilir, insan ise toplumla özdeşdir. Zira toplum, etkileşimle kaim olur etkileşim ise dili elzem kılar. Dolayısıyla insanın olduğu yerde dillerin ortaya çıkması kaçınılmazdır.

İnsana özgü olan dil, en basit tabiriyle bir bildirim aracıdır. Dil, dilbilimciler tarafından, “bir toplumu oluşturan kişilerin düşünce ve duygularının o toplumda ses ve anlam bakımından geçerli ortak öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü ve gelişmiş bir sistem” olarak tanımlanmıştır. Dilde, insanlığın toplum içerisindeki binlerce yıllık yaşantısının zaman süzgecinden damıtılarak, “billurlaşmış anlam ve özü” bulunur. Bu bakımdan, yüz binlerce kelime ve şekilden kurulan dilin “yapı ve işleyişinin ayrıntılarına” inildikçe; “insan, toplum, millet ve kültür varlığına hükmeden çok yönlü ve derin anlamlı bir sistem olarak” karşımızda belirir (Gökdayı, 2008, s. 90-109).

- * Dil, kendi kaideleri çerçevesinde yaşayan ve gelişen dinamik bir varlıktır.
- * İnsanların duygu ve düşüncelerini aktarmak için kullandıkları işaretler sistemidir.
- * İnsanlar arasındaki iletişimi sağlayan sesli veya yazılı semboller bütünüdür.
- * Kuşaklararası aktarılabilen ve toplumun farklı niteliklerini yansıtan sosyal bir kurumdur.
- * Ulusal ve kültürel varlığın temelidir, vb.

İnsan dilini diğer işaret sistemlerinden ayıran önemli bir başka özelliği de üretken olmasıdır. Dil, dinamik bir varlıktır, yeni ihtiyaçlara binaen sürekli gelişir ve değişir. Dilin gelişim ve değişimindeki diğer bir etkense göçler ve diğer kültürlerle temastır. Nitekim bu yolla dünyada binlerce dil ortaya çıkmıştır. Ancak dildeki gelişim ve değişimler, dilin kendi kuralları çerçevesinde olursa doğal sayılır. Yani dil her istenildiğinde keyfi olarak değiştirilebilen birtakım mekanik hareketler toplamı değildir. Zira dilin de kendine ait yapay müdahaleye açık olmayan birtakım yasaları vardır. Ancak yine de zaman zaman dile birtakım suni müdahalelerde bulunulabilmektedir:

³ Tehzip geleneği; Yahya bin Adi ile başlayıp Kınalızade Ali'ye dek süren İslam ahlak felsefesine atfen kullanılmaktadır. Bu konuda detaylı bilgi için yazarın “Tehzip Geleneğinde Ahlak Eğitimi” adlı çalışmasına müracaat edilebilir.

İnsan dilini diğer işaret sistemlerinden ayıran önemli bir başka özelliği de üretken olmasıdır. Dil, dinamik bir varlıktır, yeni ihtiyaçlara binaen sürekli gelişir ve değişir. Dilin gelişim ve değişimindeki diğer bir etkense göçler ve diğer kültürlerle temastır. Nitekim bu yolla dünyada binlerce dil ortaya çıkmıştır. Ancak dildeki gelişim ve değişimler, dilin kendi kuralları çerçevesinde olursa doğal sayılır. Yani dil her istenildiğinde keyfi olarak değiştirilebilen birtakım mekanik hareketler toplamı değildir. Zira dilin de kendine ait yapay müdahaleye açık olmayan birtakım yasaları vardır. Ancak yine de zaman zaman dile birtakım suni müdahalelerde bulunulabilmektedir: dilin yasaklanması, yazın hayatına izin verilmemesi, teknolojiye yenik düşmesi, gündelik kullanımdan elenmesi gibi. Bu da hâliyle dilin ölümü diğer bir deyişle dilsel yitimle sonuçlanacaktır. Nitekim tarihte ve hatta günümüzde pek çok dil buna maruz kalmış veyahut bırakılmıştır. Bu dilsel yitime maruz kalanlardan bir tanesi de Zazacadır.⁴ Söz konusu çalışma bu realiteden hareketle Zaza dilindeki dilsel yitime/ölüme odaklanmaktadır. Kaldı ki araştırmanın ortaya çıkış öyküsü de zaten böyle bir zemine oturmaktadır. Zazacanın müntesipleri tarafından gündelik yaşamda tercih edilmemesi hatta kimi zaman reel bir kıymetinin olmadığı şeklindeki kanaatin yaygın bir biçimde gözlemlenmesi bizleri böyle bir araştırmaya sevk etmiştir.

1. Konu ve Kapsam

Dil, bir halkı meydana getiren unsurların başında yer alır. Dilsel varlığını koruyamamış bir halkın kendi kimliğiyle var olma şansı yoktur. Zira dil, Heidegger'in (1998) de tabiriyle "varlığın evi"dir. Bir halkın kendi kimliğiyle var oluşu, ancak kendi anadiliyle mümkün olabilir. Öte yandan dilin toplumun hafızasıyla yani kültürel belleğiyle de kaçınılmaz bir ilişkisi vardır. Diğer bir deyişle kültürün koruyuculuğunu ve taşıyıcılığını yapan temel varlık, dildir. Dil, bir toplumun nasıl düşündüğünü, nasıl kavradığını, nasıl güldüğünü nasıl eğlendiğini ifade eden bir vasıta. Ancak bir halkın kimliğini ve kültürel izleğini yansıtan dilin varlığını sürdürmesi için birtakım unsurlara ihtiyaç vardır: yazılı gelenek, şifahi ve edebi kültür, toplumsal bellek, kimlik bilinci, gündelik kullanım, eğitime konu edilmesi vs. Nitekim yazılı kültür geleneği ve güçlü bir kültürel aktarım geleneği bulunmayan diller yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir. İşte bu dillerden bir tanesi de araştırmamıza konu edilen Zazacadır. Zazacanın gerek eğitim dili olmayışı gerekse gündelik yaşamdaki kullanım sahasının daralması böylesi bir tehlikeyi meydana getirmiştir. Bu kapsamdan hareketle söz konusu çalışmada Zazacada kaybolmaya yüz tutan sözcükler üzerinde durulmaktadır. Bu itibarla Zazacada hangi sözcüklerin yitip gittiği hangilerininse yitime maruz kaldığı bunu doğuran etkenlerle ilişkilendirilerek aktarılacaktır.

⁴Zazaca, bir sınıflamaya göre "Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İran üst grubunun İranî Diller grubuna ait Kuzeybatı İranî dillerinin Zaza-Gorani kolunu oluşturan iki dilden biridir." Bir başka sınıflamaya göre ise Zazaca, "Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İran üst grubunun İranî Diller grubuna ait Batı İranî Dillerinin Yeni İranî Diller ailesindendir". Bazı kaynaklara göre Zazaca, Orta-İran dil grubunun en eski dillerinden biri olmakla beraber günümüzde ölü bir dil şeklinde anılmaktadır. Zazaca, Partça ve günümüz İranî dillerinden Gorani, Şabaki, Talişi, Gilaki, Tati, Mazandarani ve Semnani dilleriyle yakın temas halindedir. Zazaca, sayıları net olarak bilinmemekle birlikte çoğunlukla Doğu Anadolu'nun yukarı Fırat/Dicle havzasında yaklaşık olarak 4 ile 6 milyon arası kişi tarafından konuşulan bir dildir. Zazalar, son elli yılda Türkiye'nin çeşitli metropollerine, son kırk yılda ise Avrupa'nın (Almanya başta olmak üzere Hollanda, Avusturya, Fransa, İsviçre ve İsveç gibi ülkelere) ekonomik ve politik nedenlerden dolayı yerleşmiş önemli sayıda Zaza kökenli nüfus bulunmaktadır. Zazaca, Anadolu coğrafyasında bilhassa Bingöl, Tunceli, Elazığ, Erzincan'nın doğu kesimleri ve Diyarbakır'ın kuzey kesimleri bu dilin en fazla konuşulduğu mntıkadır. Zazacanın ayrıca Sivas'ın doğu yakasında bulunan "Kangal, Zara, Ulaş, İmranlı, Divriği ve Hafik, Tokat'ın Almus, Gümüşhane'nin Kelkit ve Şiran, Muş'un Varto, Erzurum'un Hınıs, Tekman, Çat ve Aşkale, Adıyaman'ın Gerger, Urfa'nın Siverek, Malatya'nın Pötürge ve Arapkir, Siirt'in Baykan, Bitlis'in Mutki, Kayseri'nin Sarız, Aksaray, Kars'ın Selim ve Ardahan'ın Göle ilçesinde" de konuşulduğu bilinmektedir. Zazaca Anadolu sınırlarının dışında da konuşulmaktadır. Bazı kaynaklar Suriye'nin kuzeyinde Zazaca konuşan bölgelerin olduğunu Musul'un yakınlarında da Zazaca konuşan bazı köylerin bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kazakistan ve Azerbaycan'da da Zazaların yaşadığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz, (Arslan, 2018, s. 53. Keskin, 2015, s. 93. Gippert, 1996, <http://cemisgezcek.atpspace.com/history/ethnic/zazacatarihsel.html>. Paul, 2009, s. 545-586. Werner, 2012, s. 17-37).

Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus da çalışmanın çerçevesiyle alakalı olacaktır. Zira bu çerçeve hem araştırmanın mahiyetinin hem de kapsamının belirlenmesi açısından elzemdir. Çalışma, kapsam olarak Zaza diliyle sınırlı tutulmaktadır. Dilsel elenmenin sadece Zaza dili özelinde gerçekleşmediği bilinmektedir. Nitekim modernitenin ulus merkezli toplumlarında pek çok mahalli dil (Lazca, Çerkezce, Ahvazca vb.) bu kaderi yaşamaktan kurtulamamıştır. Ancak bu çalışma, mahiyeti itibarıyla diğerlerini dışarda bırakarak sadece Zazacadaki dilsel yitim ve elenmeyi esas alınmakta ve bu durumun sosyolojik, kültürel ve politik gerekçelerine inmeyi hedeflemektedir. Öte yandan dilsel elenmenin tüm izleklerini araştırmaya yansıtma oldukça kapsamlı ve meşakkatli bir iştir. Bu, dildeki tüm kelimelerin toplanmasının yanı sıra Zaza coğrafyasının tüm diyalektlerine erişimi de gerekli kılmaktadır. Bunu bertaraf etmek adına çalışmanın kapsamı Bingöl özelinde yapmayı planlamaktadır. Yani araştırmamanın kapsamı Bingöl Zazacasıyla sınırlandırılmıştır. Çalışma, bir yandan Bingöl merkez Zazacasıyla sınırlı tutulurken kullanım alanların tercihinde ise zirai, geleneksel tıp, hayvancılık, geleneksel el sanatları oyun eğlence gibi elenmeye müsait alanlar tercih edilmiş dini tabirler gibi nispeten hâlâ aktif ve fonksiyonel kullanımlar kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca kaybolmaya yüz tutan kelimeler derlenirken kategorik bazlı hareket edilmiş dolayısıyla müstakil duran sözcükler, ihtiyaca binaen yer yer değinilmekle beraber, analizlerin haricinde tutulmuştur.

2. Amaç ve Önem

Bugün dünyada konuşulan toplam dil sayısının 5-6 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bu dillerden bazıları, bugün aktif konuşanlarını yitirmesi itibarıyla, artık ölmeye yüz tutmuş durumdadır. Dil kayıpları olarak nitelenen bu olgu, dünya kültür mirası açısından, kültür kaybı olarak değerlendirilir. Çünkü kaybolan her dil, bir kültürün zihniyet dünyasını ve dünya görüşünü de kendisiyle beraber götürmektedir (Aydın, 2007, s. 230). Dil kayıpların “ekosistemdeki diğer türlerin kaybı gibi çeşitliliği azaltarak, türdeşleşmeye zemin hazırladığı” gerçeği düşünülürse söz konusu kayıpların dünya kültür hazinesi açısından ne kadar kıymetli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Özellikle geride yazılı literatür bırakmayan dillerin, üzerinde araştırma olanağı bulunmadığından, kaybolma riski daha yüksektir. Nitekim araştırmaya konu edilen Zaza dili, UNESCO’nun Dünya Tehlikeli Diller Atlası’na göre ölmeye yüz tutan diller arasında yer almaktadır (Varol, 2015; Aldatmaz, 2020, s. 8). Zazaca, bugün 5 milyona yakın mensubu olduğu ifade edilmekle birlikte bu kaderi paylaşmaktan ne yazık ki kurtulamamıştır. Ancak Zazacadaki bu vaziyeti, yazılı kültürün gelişmeyişi gibi tekil nedenlerle açıklamak güçtür. Bu durumun ortaya çıkışında politik etmenlerin yanı sıra modernleşme, endüstrileşme, göç, kentleşme, teknolojiye açılım, edebi ve şifahi kültürün zayıflığı gibi sosyolojik pek çok etkenden söz edilebilir.

Bu çalışma, tam da bu hususa odaklanmak suretiyle, dilsel elenmeyi Zazaca özelinde irdelemeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla Zazacada kaybolmaya yüz tutmuş kelimeleri tespit etmek ve bu kaybın hangi saiklerle ilişkilendirilebileceğini ortaya koymak; öz konusu çalışmanın temel amacı olarak zikredilebilir. Daha somut bir ifadeyle çalışmanın temel gayesi, Anadolu coğrafyasında yüzyıllar boyu konuşulan, kendisiyle düşünülen, şarkı söylenen, mizah yapılan mahalli bir dilin, neden dilsel yitime maruz kaldığı ile ilgilidir. Çalışma bir yandan nedenlerine inerek dilsel elenmenin etkilerini ortaya koyarken diğer taraftan kültürel çeşitliliğin ana bileşenlerinden birisi olan dilsel çeşitliliğin yaşamsal kılınmasına dilsel bilincin oluşmasına katkı sunmayı hedeflemektedir. Buna bağlı olarak araştırmada şu üç temel soruya yanıt aranmaktadır:

- Bu dilsel kaybı tetikleyen başat unsurlar nelerdir?
- Bu kayıplar yoğun olarak hangi alanlarda söz konusudur?
- Söz konusu dilsel elenmeler, Zaza dilinin geleceğini nasıl etkilemektedir?

Literatürde söz konusu araştırmanın tasarladığı şekliyle geniş kapsamlı çalışmaların olmaması mevcut araştırmayı önemli kılmaktadır. Bu konuda Özer'in Teknolojiye Yenik Düşen Kelimeler adlı bildiri çalışması hariç tutulursa doğrudan kelime kayıplarıyla ilgili her hangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Kaldı ki Özer'in çalışması da belli ve dar bir sözcük grubuyla sınırlı tutulmuştur. Dolaylı çalışmalar olarak ise Nadire Güntaş Aldatmaz'ın Topluluk Dillerinin Kaybolması ve İletişim: Kırmanca (Zazaca) Örneği ile Murat Varol'un, UNESCO'nun Dil Raporlarına Göre Zazaca'nın Güncel Durumu ve Geleceği adlı çalışmaları örnek gösterilebilir. Aldatmaz'ın çalışması, kuşaklar arası dilsel aktarım sorunsalına odaklanırken Varol'un ki ise UNESCO'nun raporları çerçevesinde dilsel ölüme dikkat çekmeye çalışmıştır.

Söz konusu çalışma, yukarıdaki çalışmalara nispetle, şu açılardan farklılık arz etmektedir. Öncelikle çalışma, yapılan diğer çalışmalardan farklı bir sorun alanına temas etmektedir. Diğer çalışmalar Zazacanin dilsel varlığından hareketle dilin; gramer yapısı, edebi kaynakları, ağız ve şive farklılıkları, deyim ve atasözleri gibi hususlarla ilgiliyken eldeki çalışma, dilin var olma sorunsalına odaklanmaktadır. Dolayısıyla dilsel ölüm, yitim ve elenmeler araştırmayı özgün kılan hususlar arasında yer almaktadır. Öte yandan dilden elenmeyi doğuran saiklerin sahada ve kapsamlı (oyun-eğlence, araç-gereçler, el sanatları, barınma, giyinme ve geçim kaynakları gibi farklı pek çok alana temas etmektedir) tespitinin, ileriki çalışmalara öncülük edecek olması önemli bir husustur. Çalışma ayrıca çalışmanın saha bulgularıyla destekleniyor olması, farklı dilsel kayıp anlarına temas etmesi, söz konusu kayıpların sosyo-politik nedenlerine inilmesi, dilsel ve kültürel mirasın korunmasına dikkat çekmesi, kültürel mirasın aktarımına katkı sunması gibi açılardan da önem arz etmektedir.

3. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma desenine göre tasarlanmıştır. Hedef noktası açısından veri toplama aracı olarak çalışmada nitel araştırma tekniklerine başvurulmuş, bu kapsamda mülakat ve odak grup teknikleriyle veriler elde edilmiştir. Gerek mülakat tekniğinin gerekse odak grup tekniğinin tercihinde Zazaca kullanan kitlenin etkin katılımının sağlanması amaçlanmıştır. Bilhassa odak grup tekniğinde katılımcıların grup içerisinde kendilerini daha rahat ifade etmeleri sağlanmış ayrıca kelimelerin aktarımında katılımcılara, birbirlerine hatırlatma hususunda yardımcı olmaları olanağı sunulmuştur. Görüşmeler doğal ortamda sohbet havasında gerçekleştirilmiş, hâliyle süreç görüşmenin işleyişine bağlı olarak saatlerce sürebilmiştir. Dilden elenen sözcüklerin tespit edilmesi maksadıyla yürütülen bu çalışmada, veri analiz tekniği olarak betimsel içerik analizi tekniği tercih edilmiştir. Temelde yazılı bir dokümanı nicel verilere dönüştürme maksadı taşıyan betimsel içerik analizi tekniği basamaklardan oluşmaktadır: “metodolojik araç ve teknikler bütünü, kontrollü yorum yapma, nesnel, sistematik ve nicel yollardan betimleme, önceden belirlenmiş ölçütlere göre inceleme, kavramların ölçülmesi ve spesifik bir anlamın üretilmesi için kategorilere ayırma işlemi” (Tavşancıl-Aslan, 2001). Araştırma kapsamında katılımcılardan sağlanan bulgular, evvela kodlanarak bazı kategorilere ayrılmış akabinde derlenen kelimeler bu kategoriler üzerinden betimsel içerik analizlerine tabi tutulmuştur.

4. Zazacanın Yitik Kelimeleri

Dil; doğan, gelişen, değişen, zayıflayan, konuşulmadığı takdirde ölen sistematik bir bütündür. Ayrıca dil, ihtiyaçlara, zamana ve koşullara bağlı olarak en çok değişim gösteren unsurların başında gelir. Dil sistemi, tarihî süreç içinde ses bilgisi (fonetik), şekil bilgisi (morfoloji) ve sentaks (söz dizimi) açısından değişerek varlığını sürdürse de zaman içerisinde bir takım olaylar karşısında dilin karşıladığı varlığın veya nesnenin gündelik kullanımdan çıkmasına bağlı olarak sözcük ölümü meydana gelir. Dilin tarihî süreçte çeşitli sebeplerle birtakım gelişmeler ve değişimler göstermesi tabiidir. Her dilin sözvarlığını ortaya koyan sözcüklerden büyük bir bölümünün tarihî süreç içinde “dil içi ve dil dışı” çeşitli etkenlerle yitirildiği, unutulduğu veya artık toplum tarafından kullanılmadığı görülür. Sözcükleri, canlı birer varlık olarak tahayyül edersek “onların meydana gelişlerini, doğuşları; dilde kullanışlarını, yaşamaları; zamanla unutulup kullanılmaz hâle gelmelerini ise ölümleri olarak düşünmek her hâlde pek yanlış olmasa” gerek. Tarih boyunca sürekli olarak değişim ve evrim geçiren dillerden biri de Zazacadır ve bu dil de zamanla kullanımdan düşen kelimelerin ortaya çıkmasına tanıklık etmiştir (Aksan, 1969, s. 97). Dilde kelime ölümü adı verilen bu olayın bizce en başat nedeni, dolayısıyla kelime ölümünün en sık rastlanan türü, kelimenin işaret ettiği nesnenin, toplumun ve bireyin hayatından artık yerinin olmaması, yani tanınmaz hâle gelmesidir (Foucault, 2017). Her toplumda olduğu gibi Zazaların da yaşadığı toplumda bazı araç ve gereçlerin, giysilerin, yiyeceklerin, barınakların değişime uğraması iletişim ile ilgili kavramların değişmesi, geleneklerin, örf ve adetlerin terk edilmesi gibi unsurlar dilde sözcük kaybını veya kelime ölümünü beraberinde getirmiştir. İmer, dilde meydana gelen kelime ölümünü şöyle izah eder:

“Söz varlığı toplum değişimlerinin aynasıdır. Çünkü tarihte değişikliklerden sonra kimi kavramların yok oluşunu ya da yeni kavramların doğuşunu ancak dilde karşılığı olan sözcüklerden izleyebiliriz. Toplumsal değişimler sonunda yeni toplum kurumlarının ve ilişkilerinin ortaya çıkmasıyla dilde büyük sayıda yeni sözcükler ve terimler ortaya çıktığı gibi, birtakım öğeler eskimekte, kullanılamaz duruma gelmektedir... Türk yazı dilinde kıyafet devriminden önce kullanılan ferace, fes, harmani, kaftan, kavuk, külâh, mintan gibi giyim kuşam terimleri de bugün kullanılmaz olmuştur.” (İmer, 1976, s. 20).

Kelimelerin neden ve nasıl öldüğüne dair birtakım başka izahlar da yapılmaktadır. Örneğin Porzig’e göre sözcüğün ölümü ya eski adın geçerliliğini yitirmesiyle ya da yenisinin eski adın yerini alacak kadar avantajlara sahip olmasıyla ilgilidir (Porzig, 1985, s. 46). Appel and Muysken (1987) ise bu durumu nesiller arası geçiş ve kültürel aktarıma bağlamaktadırlar. Onlara göre eğer bir toplumun çocukları ve hatta genç kuşakları ana dili yerine kendince üstün ve doğru olduğuna inandığı veya konuşmak zorunda olduğu bir dili tercih ederse, bu durum domino etkisi yaratır.

Dil yitimi ve tehlikedeki diller üzerine çalışan Daniel Nettle ve Suzanne Romaine, “üç tür dil” kaybına işaret etmektedirler. Bunlardan birincisi nüfus kaybı yoluyla oluşandır. Salgın hastalıklardan, doğal afetlerden veya soykırımdan kaynaklanan kayıplar da bir dilin yitimine sebep olabilmektedir. İkincisi, bir dilden diğerine geçişle gerçekleşen ölümdür. Bu geçiş zorunlu olabildiği gibi bazen gönüllü de gerçekleşebilmektedir. Dil kaybını tetikleyen nedenlerden bir diğeri de “başka bir dile zorla geçiş” faktörüdür, ancak bu ilginç bir biçimde seyrek işlemektedir. Zaman zaman oluşan bu baskı, dil toplulukları için sembolik bir direniş ve örgütlenme temeli oluşturarak dilleri daha değerli hâle getirebilmektedir. Gönüllü geçiş aynı zamanda üçüncü bir dil ölümü türüdür (2001, s. 154). Dil kaybı veya dil ölümüne ilişkin zikredilmesi gereken önemli diğer bir husus da “sözlü kültür kayıpları”dır.

Zira bir toplumun sözlü/şifahi kültüründe kazanılan, öğrenilen veya ezberlenen bilginin unutulup kaybolmaması için sürekli tekrarı gerekir. Toplumun sözlü kültüründe kazanılan bu bilginin tekrarı yapılmadığı sürece sözlü kültürde de kayıpların meydana gelmesi kaçınılmaz olacaktır (Bulukgiray, 2021, s. 64). Dildeki kelime kayıplarının nedenleri elbette bunlarla sınırlı değildir. Yukarıda ifade edilenlerin haricinde yaygın başka bazı nedenlerden de söz etmek mümkündür. Bunlar:

- Kültürel değişim: Kültürel değişimler, dildeki kelime kullanımını etkileyebilir. Toplumun yaşam tarzı, değerleri ve teknolojik ilerlemeler gibi faktörler, dilin ihtiyaçları ve kelime dağarcığını da etkiler. Örneğin, geleneksel uğraşlar veya kavramlar değiştikçe, onları tanımlayan kelimeler zaman içinde kullanımdan düşebilir.
- Göç ve yer değiştirme: Göç, bir dilin konuşulduğu coğrafi bölgede değişikliklere neden olabilir. Bir topluluğun yeni bir yere taşınması veya başka bir dilin hâkim olduğu bir bölgeye göç etmesi, dilin kullanımını ve kelime dağarcığını etkileyebilir. Göç eden topluluklar, yeni yerleştikleri yerde yerel dilin etkisiyle kendi dil öğelerini yitirebilir.
- Dilin yaygınlığı: Bir dilin yaygınlığı, o dildeki kelimelerin korunması veya kaybolması üzerinde etkili olabilir. Dünya çapında yaygın olan diller, daha geniş bir kullanıcı tabanına sahip olduğundan kelimeleri koruma eğiliminde olabilir. Ancak, daha az yaygın veya az konuşulan diller, daha az kullanıcının olması nedeniyle kelime kaybı riskiyle karşı karşıya kalabilirler.
- Dil değişimi ve evrim: Diller sürekli olarak değişir ve evrim geçirir. Kelimelerin anlamları, telaffuzları veya kullanımları zaman içinde değişebilir. Bazı kelimeler kullanımdan düşerken, yeni kelimeler veya ifadeler ortaya çıkabilir. Bu dil değişimi süreci, kelime kaybına da neden olabilir.
- Teknolojik ilerleme: Teknolojik ilerleme, yeni kavramlar ve terimlerin ortaya çıkmasına yol açarken, eski kavramlar ve terimlerin de kullanılmaz hâle gelmesine neden olabilmektedir. Yeni teknolojilerin ortaya çıkmasıyla birlikte, eski teknolojilere ait kelimelerin kullanımı azalabilir ve sonunda kaybolabilir.
- Unutma ve ilgisizlik: Belirli bir kelimenin kullanımı ve anlamıyla ilgili bilgi, toplum içindeki kullanıcıların unutması veya ilgisizliği nedeniyle kaybolabilir. Özellikle belirli bir uzmanlık alanıyla ilişkili kelimeler, genel popülasyon arasında kullanılmaz hâle gelebilir.
- Dilin aktarımının zorlaşması: Bir dilin nesilden nesile aktarılması, dilin geleceği açısından önemlidir. Eğer bir dilin yeni nesillere aktarılması ve öğrenilmesi zorlaşırsa, kelime bilgisi ve dilin kullanımı azalabilir. Bu da belirli kelimelerin kullanımdan düşmesine yol açabilir. Kısacası, bir dildeki kelimelerin yok olması, kültürel, demografik, teknolojik ve sosyal faktörlerin bir kombinasyonu ile ilişkilidir.

Yukarıdaki diyalogda açıkça görüleceği üzere Türkçe kullanımlar olan “telefon numarası”, “cêb telefonu”, “bilgisayar”, “mailêk”, “beş yüz otuz yedi iki yüz on iki” gibi kullanımların hepsinin Zazacaları da mevcuttur. (telefon numarası: numrê telefonu, telefonê ciyêbi, phonsêwu hırıs u hot dısêwu duyes duyes). Bu durum hâkim dilin zayıf dili nasıl yozlaştırdığının bir kanıtıdır (Söylemez, 2012, s. 204). Çekirdek sözcüklere ilişkin basit bir örnek daha vermek gerekirse Türkçede kullanılan “hareketli” kavramı/sözcüğü bu sözcük Zazacada “cunşenık” olduğu halde bu dili kullananlar “cunşenık” demek yerine kelimeyi Türkçeleştirerek “hareketli” deyip geçmektedir. Ya da Türkçede “yaşam/yaşamak” sözcüğünün Zazacada “cuyayış/cuyan/debiryen” şeklinde kullanılması gerekirken bu kavram unutulmuş “yaşam veya yaşamışben” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Evin yemek pişirilen bölümü anlamında kullanılan “mutfak” kelimesi Zazacada “duyon”dur. Bu kelime de ölü kelimeler arasında yerini almıştır. Nitekim artık Zazacada mutfak için “duyon” kelimesini kullanan kimseye rastlamak neredeyse imkânsızdır.

Bu kapsamdan hareketle Zazacada hangi kelimelerin kaybolmaya yüz tuttuğu bu kayıpların yoğun olarak hangi alanda gerçekleştiği araştırmanın temel bulguları bağlamında şu şekilde ifade edilebilir. Çalışmada toplamda yitime maruz kalan yaklaşık 200 kelime saha verileriyle tespit edilmiş ancak bazılarının nispeten hâlâ fonksiyonel olması bazılarının ise müstakil kalması cihetiyle bütünü analize dâhil edilmemiştir. Dolayısıyla değerlendirmeye alınan toplam kelime sayısı 154'tür. Katılımcılardan derlenen kelimeler, ilk etapta kullanım ve işlev alanları dikkate alınarak kodlanmış akabinde belirli bir kategorizasyona tabi tutulmuştur. Bu hususta toplam beş temel kategori oluşturulmuştur. Söz konusu kategoriler; barınak, tarım ve hayvancılık, geleneksel el sanatları, oyun-eğlence ve bazı ot ve bitki isimleridir. Kelime kategorilerine bir bütün halinde göz atıldığında geniş bir alanda dilsel elenmenin gerçekleştiği söylenebilir. Ancak detaya inildiğinde söz konusu kelimelerin daha çok ziraat, hayvancılık, dokumacılık gibi alanlarla ilişkili olduğu görülecektir. Bu da teknolojik evrim, modernleşme, göç, kentleşme ve bunlara bağlı olarak hayat standartlarının değişmesi gibi bazı etkenlerin bilhassa dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bahsi edilen kelimelere ve dağılım alanlarına dair tablo aşağıdaki şekildedir:

Tablo 1: Zazacada Kaybolmaya Yüz Tutan Kelimelerin Kategorizasyonu

Kategoriler	Kelimeler	Türkçe Anlamları
Barınak ve Yapı İle İlgili Kelimeler	Xêm	Yaylada barınak olarak kullanılan çadır
	Xijit	Yaylada taştan yapılan daimi kalın tek odalı ev
	Kum	Yaylada ahşaptan yapılan çardak
	Gew	Etrafı çitlerle çevrili üstü açık hayvan barınağı
	Bun	Ev
	Heyat/aybon	Evin salon bölümü
	Qıb	Evin kiler bölümü
	Şebak	Pencere
	Pıxeri	Şömine
	Luecin	Baca
	Duyon	Evin mutfak bölümü
	Kılê	Yıkılmış veya terk edilmiş metruk ev
	Çalav/Hequ	Evin banyo bölümü
	Bergala	Kapı kilidi
	Suverne	Evin saçak kısmı
	Kurufte	Odundan yapılan kar küreği
	Bunkue	Evlerin saçaklarını döverek sağlamlaştıran ahşap sap
	Mırdıyeq	Evin tavanına döşetlenen odun parçaları
	Salep	Evin gider yeri
	Gavdiyer	Duvar ve çatı arasındaki bölüm
	Qutek/Estun	Evin kolanlarına verilen isim
	Şirit	Kiriş
	Şerti	Evin ara bölümlerine verilen isim
	Mundi	Duvarların ara bölmelerine konulan dal parçaları

Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler	Gêl	Tahıl öğütme taşı
	Sak	Nireye bağlanarak sürülmüş tarlayı düzleştiren alet
	Cacim	Yünden yapılan mini boy halı
	Lıva	Bir yaşındaki kuzuların yününe denilir
	Ari	Değirmen
	Cıt	Çift sürme
	Cityêr	Çift süren
	Çunkıl	Hayvanlara yük yüklemek için kullanılan çatallı ağaç
	Berd	Yaklaşık 30 balya ya da patileye denir
	Şimiyel	Biçilmiş henüz balya yapılmamış ekin
	Cele	Kesilen buğdayların toplandığı alan
	Cuyin	Harman yeri
	Hewen	Buğdayın konulduğu dibek taşına denir
	Engaz	Atlara takılan çift sürme aleti. Pulluk
	Muesla	Birkoyu niriye bağlayan uzun tahta
	Nire	Çift sürülen öküzlerin boynuna takılan alet
	Mueğil	Un eleği
	Riyeşta	Yün öğütme aleti
	Şunviyer	Yününün içindeki çöpü ayıklamak için yapılan işlem
	Hevring	Koyunyünü kesme makası
	Herem	Riyeşta aletiyle keçi kılından yapılan küçük halı
	Sirs	Pulluğun ucundaki sivri demir
	Bırko	Pulluğun taban kısmı
	Sawê sıl	Kış aylarında hayvan gübresi taşımaya yarayan küfe
	Kahar-pes	İki yaşındaki dişi kuzuya verilen isim
	Puti	Bir kimseye bakılması için emanet bırakılan hayvan
	Meşwenê	Bir tür buğday ve sap ayırma aleti
	Vêgeç	İki yaşındaki koyuna verilen isim
	Heqbe	Genellikle binek hayvanların üzerine konan ve eşya taşımaya yarayan cepli halı parçası
	Kulbe	Çapa
	Hemud	Atın boynuna takılan çift sürme aletinin bir parçası
	Meşk	Hayvan derisinden yapılan yayık
	Keşkere	Ot taşımak için kullanılan tahta merdiven.
	Herzale	Odunların ve otların üzerine konduğu yüksek yer
	Vers/Sendun	Tırpan örsü
	Dimçık	Sap
	Destık	Tırpana takılan küçük ellik
	Sellık	Söğüt ağacı dallarından yapılan sepet
	Avkin	İçine un koyulan küçük tabak
	Kurn	Yemlik
	Aşir	İçine süt koyulan keçi derisi
	Galê	İçine un konulan çuval
	Ğerar	İçine saman konulan çuval
	Hacet	Genel olarak araç-gereç manasında kullanılır. Özel anlamda ise Tırpan bilemesine yarayan araçların genel ismidir
	Lingğızak/Perğil	Ot ve eşya taşımaya yarayan bir tür kızak
	Pueğun	Un konulan yer
	Tur	Ot balyasını bağlamaya yarayan örülmüş iplikler
	Vaşhuri	Orak
	Sune	Tırpan vb. gereçlerin bilemesine yarayan taş
	Xıllık	Tırpan aletlerinin taşındığı el çantası
	Xıllık	Tırpan aletlerinin taşındığı el çantası

Geleneksel El Sanatları ile İlgili Kelimeler	Zuyel	Deriden yapılan çarık.
	Duwel	Çarık örme aleti.
	Nıqel/Pini	Yama
	Goçin	Çuvaldız
	Kerkit	Halı ve kilim yapımında kullanılan demir çubuk
	Gallik	Kışın giyilen kalın çoraplar
	Lekun	Kara batmamak için ayağa giyilen bir tür ayakkabı
	Xışt	Ağaçtan yapılmış ucu sivri bir tür olta
	Şagırd	Terazi işlevi gören eski bir alet
	Kuedık	Ölçü tabağı
	Dueji	Su ambarı
	Vore	Geleneksel makara
	Biring	Hayvan tıraşında kullanılan makas
	Lekaş	Ayakkabı
	Quenı	Tahtadan yapılan halı dövme, silkeleme çubuğu
	Çelte	Yünden yapılan pılı pırtı çantası
	Qedık	Kefene benzer özel beyaz bir örtü
	Ğezali	Çizgili kıyafet
	Guazvec	Taze cevizin içini çıkarmaya yarayan bir tür bıçak
	Kundiyez	Tahtadan yapılma büyük yemek kepçesi
	Muna	İçine azık konulan özel bir bez

Oyun ve Eğlenceyle İlgili Kelimeler	Çılape	Çelik-çomak
	Tengçal	Cevizlerle oynanan bir oyun türü
	Gueg	Topaç oyunu
	Şelê quwet	Bir tür Gülle atma oyunu
	Heftek	Beş taş oyunu
	Piropıt	Körebe oyunu
	Xêl/Çırr	Kovalamaca oyunu
	Pışkıl kay	Gübre atmaca
	Kipinoz	Sek sek
	Kueşk	İki grup halinde ve bir hakem eşliğinde oynanan bir cezalandırma oyunudur
	Kurış	Cevizlerle oynanan bir oyun çeşidi
	Ali-Wali	Kibrit kutusu sektirilerek oynanan cezalandırma oyunudur
	Dueğ	Çembere yakalatma oyunu
	Quç	Bir tür taş oyunu
	Hayl	Saklambaç
	Zığal	Birdirbir oyunu
	Melva	Bir tür yeni yıl etkinliği eğlencesi
	Çalık	Bir tür biliye oyunu, çukurlar kazılarak oynanır
	Qulık	Evcilik oyunu
	Bila	Misket
	Qit	Dal parçasından yapılan fırlatma oyunu
	Dekdekon	Bilmece oyunu
	Xij	Kayak

Bitki ve Otlarla İlgili Kelimeler	Kuêrêk	Çavdar bitkisi
	Xıluer	Bir tür yabani bitki
	Vusan	Bahar aylarında ekilen buğdaygillerden olan bir bitki
	Kerkuet	Döğölüp kabuğu çıkartılmış buğday, yarma
	Gırgıl/Lazut	Mısır bitkisi
	Cew	Arpa
	Sılg	Pancar
	Surgul	Kuşburnu bitkisi
	Pune	Nane
	Marşing	Tarla sarmaşığı
	Ribês	Işkın
	Qunik	Kengerden yapılan bir tür sakız
	Kardu	Yıllanyastığı otu
	Gezmin	Reçine
	Pelpar/perpar/parpar	Yabani semizotu
	Gerzinêk	Isırgan otu
	Dasi	Kuru dikenli otlar
	Heşvılık	Yörük gülü
	Argud	Yonca otu
	Nıflık	Yabani yonca otu
	Helerg	Yaprakları ve sapı yiyecek olarak kullanılan bir bitki
	Pel Omvaş	İltihap kurutan bir bitki
	Gewen	Geven
	Gelbizon	Hafif dikenli
	Şirone	Kökü tatlı bir ot türü
	Şing	Toprak altında yetişen soğana benzer bir ot
	Şemug	Kökü yenilen bir bitki
	Kardu	Kurutularak yemek yapılan acımtırak bir ot
	Tırşık	Kuzukulağı

Yukarıdaki tablo incelendiğinde kelime kayıplarının daha çok tarım-hayvancılık ve geleneksel el sanatları gibi alanlarda yoğunlaştığı açıkça görülmektedir. Söz konusu kayıpları başta modernleşme olmak üzere makineleşme, göç, kentleşme, farklı kültürlerle temas ve hayat standartlarındaki köklü değişim gibi sosyolojik ve kültürel yapıyı derinden sarsan anlaşılar kimi nedenlere bağlamak mümkündür. Ancak kelime kayıplarının bu kategorilerle sınırlı kalmadığını ifade etmek gerekir. Sözelimi balıkçılıkla ilgili; puel, xej, sku, marmase ve zerde gibi kimi sözcüklerin yanı sıra müstakil bazı kelimelerin de gündelik kullanımlardan elendiği görülmektedir. Adar (mart), gulon (mayıs), tebox (ağustos); şeme (cumartesi), kır (pazar), dışeme (pazartesi) gibi ay ve gün isimleri bu duruma örnek gösterilebilir.

Ayrıca gündelik hayatta Zazacaları yerine Türkçeleri ısrarla tercih edilen; ğem (üzüntü), kar (iş), ked (emek), wezfı (görev) hur (özgür-serbest), eraver (ileri-ilerleme) ve keye (aile-soy) gibi kimi kelimeler dilden elenmeye yüz tutmuş durumdadır. Bahsi geçen kelimelerin dilden elenmesinde gelişen iletişim teknolojileriyle beraber Türkçeyle gerçekleşen yoğun temas, özenti ve kültürel asimilasyon gibi başat faktörlerin yanı sıra dilin; gündelik yaşamda pek konuşulmaması, reel bir karşılığının olmayışı, dil ve kimlik bilincinin yeterli düzeyde gelişmemesi, dilin eğitime konu edilmemesi gibi etkenler de buna eklenebilir. Buraya kadar kelime kayıpları tablo özelinde görünür gerekçeleriyle özetlenmeye çalışıldı şimdi de söz konusu kayıplar, kategorileri bağlamında sosyolojik nedenlerine inilerek daha ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

4.1. Barınak ve Yapı ile İlgili Elenen Kelimeler

İnsanlar, ihtiyaç duyduğu yapı veya barınağın adını onu kullanarak yaşatırken ihtiyaç duymadığı bir yapının adını onu unutarak ölüme terk eder. Örneğin, yayla hayvancılığından besi hayvancılığına geçilmesiyle birlikte yaylada inşa edilen basit mesken tiplerine ihtiyaç kalmadığından yayla barınaklarının isimleri de unutulmuştur. Teknolojik gelişmelerle birlikte geleneksel bir biçimde taştan ve ahşaptan inşa edilen konutların yerine ise beton ve tuğladan yapılan estetik yapılar tercih edilmiştir. Toplumun ihtiyaçları ve yaşam koşulları değiştikçe gündelik dilde de bazı değişikliklerin meydana geldiği söylenebilir. Bu değişiklikler ve kelime ölümleri geleneksel yapı ve barınakların terk edilmesiyle meydana gelmiştir demek mümkündür. Zazacada geleneksel yapı ve barınaklar ile ilgili ölen yahut ölmeye yüz tutmuş kimi kelimeler şöyle sıralanabilir: Bun, xem, xijit, gew, kum, kılê, heyat/eybon, qıb, şebak, pıxeri, luecin, duyon, çalav/hequ, salep, şertı, bergala, suerne, kurıfte, bunkue, mirdiyeq, gavdiyer, qutek/estun, şirit.

Barınak, genellikle hayvanlar veya insanlar için korunma, sığınma veya barınma sağlayan bir yapı veya yer şeklinde tanımlanmaktadır. Zaman içerisinde teknolojinin ilerlemesiyle birlikte, insanlar tarafından modern konfor sağlayan yeni yapılar ve barınaklar geliştirilmiştir. Bu yapılar; konfor, dayanıklılık, sağlığa uygunluk ve estetik yapılar olduğu için eski veya geleneksel taştan ve ahşaptan yapma mesken tiplerine ihtiyaç kalmamıştır. Her dilde olduğu gibi Zazacada da eski yapı ve barınakları ifade eden bazı kelimeler mevcuttur. Bu kelimelerin gündelik hayatta kullanılmamasının nedeni halkın bazı tercih ve ihtiyaçlarının değişmesiyle alakalıdır. Bir toplumda kültürel değişimler, yaşam tarzının değişmesi, geçim kaynaklarının değişmesi ve teknolojik ilerlemeler gibi faktörler toplumun dilinde de değişimler yaratır. Dile olumsuz yönde etki eden bu değişimler kelime kayıplarını beraberinde getirir.

Zazacada *bun*, *xem*, *xijit*, *gew*, *kum* ve *kılê* kelimeleri eski yapı ve barınma yerlerini ifade eden kelimelerdir. *Bun* kelimesi ev anlamında kullanılan bir kelimedir. Zazacada kullanılan bu kelime hâkim dil olan Türkçenin etkisi altında kalarak yerini konut, villa ve daire gibi kelimelere bırakmıştır. *Xem*, *xijit*, *kum* ve *gew* yaylalarda barınak olarak kullanılan mesken tipleridir. *Xem* ve *kum* yaylada geçici olarak kalınan bir mesken tipi iken *xijit*, yaylalarda daimi olarak kalınan taştan yapılma tek odalı ev tipinde bir mesken türüdür. İnsanların geçim kaynakları kentleşme ve teknoloji ile birlikte değişince zamanla geleneksel hayvan bakıcılığından besi hayvancılığına geçilmiştir. Dolayısıyla yaylada yapılan bu yapılar işlevini yitirmiş kent yaşamında bunların yerini çardaklar, kamelyalar ve kamp çadırları almıştır. *Heyat/eybon*, *qıb*, *şebak*, *pıxeri*, *luecin*, *duyon*, *çalav/hequ*, *salep*, *şertı*, *bergala*, *suerne*, gibi

kelimeler bir evin yapım aşamasındaki bazı bölümlerini ve evin yapımından sonraki evin iç bölümlerini tanımlamak için kullanılan kelimelerdir.

Bu kelimelerden *heyat/eybon*, *qıb*, *şebak*, *salep*, *çalav/hequ*, *duyon*, *luecin*, *şerti* ve *pıxeri* kelimelerin Türkçeleştiği diğer kelimelerinde unutulduğu veya artık kullanımdan düştüğü görülmüştür. Günümüzde geleneksel yapıların yerini modern yapılar alınca *heyat* yerini salona, *duyon* yerini mutfığa, *şebak* yerini pencereye, *hequ* yerini banyoya, *salep* yerini su giderine, *pıxeri* yerini şömineye, *qıb* ise yerini killere bırakmıştır. *Bonkuwe* ve *kuruftu* gibi kelimelerin hayatımızdan bütünüyle çıktığını söyleyebiliriz. Geleneksel yapı ve barınakların terk edilmesi, önemli bir kültürel kayıp olarak değerlendirilebilir. Bu yapılar, insanların geçmişini ve kültürünü yansıtmakta ve onlara bir kimlik kazandırmaktadır. Bu nedenle, geleneksel yapı ve barınakların korunması, bu yapıları ifade eden kelimelerin korunması anlamına gelmektedir. Zira bu yapılar, gelecek nesillere aktarılması gereken önemli kültürel miraslardır. Ancak yöre halkının yaşam tarzının değişmesi, köyden kente göçlerin yaşanması, ihtiyaçların değişmesi, yayla hayvancılığı gibi temel geçim kaynaklarının yerini sanayii ve besi hayvancılığının alması ve artık yaylada kullanılan barınaklara ihtiyacın kalmamasına bağlı olarak bahsi edilen sözcükler, bütünüyle kullanımdan düşmüş bir vaziyettedir.

4.2. Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Elenen Kelimeler

Tarım ve hayvancılık, insanlığın kadim zamanlarından bu yana temel bir geçim kaynağı olarak var olagelmıştır. Diğer bir deyişle insanlar; beslenme, giyinme, barınma, enerji ve diğer temel ihtiyaçlarını karşılamak için her daim tarım ve hayvancılığa ihtiyaç duymuşlardır. Tarım ve hayvancılık ayrıca insanlığın kültürel ve sosyal gelişiminde de önemli bir rol oynamıştır. Bilhassa geleneksel tarım ve hayvancılık, insanların doğa ile etkileşime girmesine, topluluklar oluşturmaya ve kültürel değerlerini aktarmasına yardımcı olmuştur. Yerleşik hayatın başlangıcına dek uzanan tarım ve hayvancılık, insanlık öyküsünde uzunca bir müddet geleneksel yöntemlerle yapılmaktaydı. Bu da geleneksel yöntemlere dair zengin bir kültürel hafızanın oluşmasına neden olmuştur. Ancak tarım ve hayvancılık sektöründe teknolojik gelişmeler yaşandıkça, eski yöntemlerin yerini zamanla yeni teknolojiler almaya başlamış, bu da, geleneksel tarım ve hayvancılıkla ilişkili kavramların ve yöntemlerin zamanla kullanımdan elenmesine neden olmuştur.

Her halk gibi Zaza halkının da değişen kültürel ve sosyal dinamikleri, tarım ve hayvancılıkla ilgili geleneksel uygulamaların terk edilmesi veya azalması, ekonomik yapıdaki değişimler, sanayileşme, endüstrileşme ve geçim kaynaklarının değişmesi, kırsal bölgelerden kentlere olan göçlerin artması, kent yaşamı ve şehirleşme gibi faktörler tarım ve hayvancılığın önemini azalttığı gibi bu sektöre ait bazı kavramların unutulmasına da yol açmıştır.

Teknoloji ile birlikte elektrikli kuru gıda öğütücü değirmen makinelerin çıkmasıyla gël ve hevên gibi geleneksel aletler hayatımızdan tamamen çıkmış ve unutulmuştur. Sak, karasaban ve engaza takılabilen karasabanın veya engazın alt kısmındaki düz tahtaya denir. Yaklaşık olarak iki metre uzunluğunda bir metre genişliğindedir. Nireye bağlanarak sürülmüş engebeli tarlayı düzleştiren alet olarak bilinir. Cıt, çift sürme aletidir. Cift süren kişiye de cıtyer denir. Engaz, karasabanın bir üst versiyonu olarak tanımlanabilir. Engaz demirden yapılan tek pulluklu bir çift sürme aleti iken karasaban tahtadan yapılır.

Engaz ata takılıp çift sürme işlemi yapılırken karasaban öküzlere takılır. *Sirs*, *hemud*, *birko*, *nire* ve *sak* karasaban ve *engazın* birer parçalarıdır.

Teknolojik ilerlemelerle dev tarım makineleri ve traktörler *engaz*, *cıt*, *nire*, *birko*, *hemud*, *sak* ve *sirs* gibi geleneksel çift sürme aletlerin vazifesini üstlenince bu aletlere de zamanla ihtiyaç kalmamış dolayısıyla bu aletleri ifade eden kelimeler hayatımızdan tamamen çıkmış ölü kelime mezarlığında yerini almıştır. *Cele* buğdayın sap haliyle toplu olarak koyulduğu mekânın adıdır. *Cuyin* ise buğdayın sapından ve başağından ayrıldığı yani harman olduğu mekâna denir. *Ari*, buğday tanelerin geleneksel yöntemlerle una dönüştüğü yerdir. *Destar* ise el değirmenidir. Makineleşme ve sanayileşme ile birlikte biçerbağlar makineleri buğdayı biçtiği gibi bağlayıp *cele* haline getirir. *Ariye*, *cuyine*, *destara*, *meşweneye*, *perxile*, *galeye*, *mueğıla* gerek kalmadan direkt un değirmenine taşınır orada çerçöpten ayıklanır ve makineler yardımıyla un haline getirilir.

Tırpan bileme aletlerinin tümüne *hacet*, hacetlerin konulduğu ve taşındığı çantaya ise *xillık* denir. *Verssendun*, *sune* ise tırpanın diğer bileme aletleridir. *Dımçık* tırpanın sapına *destik* ise *dımçıkta* bulunan el ile tutulan yere denir. *Vaşturi* ile de arpa ve buğday biçilir. Teknolojikleşme ile birlikte motorlu tırpanlar, biçerdöverler ve ot biçme makineleri geleneksel biçme aletlerin yerini almış Zazacada ifade edilen bu kelimeler hayatımızdan neredeyse tamamen çıkmıştır. *Lmgğizak/perxil* ve *keşkere* yaz aylarında hayvancılıkla uğraşanlar ot taşıdıklarında bu aletleri kullanırlardı. Ancak modern tarım ve hayvancılık yöntemleriyle birlikte söz konusu kelimelerin kullanımdan eleneceği aşikârdır. Zira geleneksel uğraşlar veya kavramlar değiştiğinde, onları tanımlayan kelimeler de zaman içinde kullanımdan düşer; bu faktörler yeni kavramlar ve terimlerin ortaya çıkmasına yol açarken, eski kavramlar ve terimlerin de kullanılmaz hale gelmesine neden olacaktır.

4.3 Geleneksel El Sanatları İlgili Elenen Kelimeler

Geleneksel el sanatlarına ilişkin araç-gereçler, belirli bir amaca hizmet etmek veya bir işi gerçekleştirmek için kullanılan ekipmanlar veya malzemelerdir. Bunlar genellikle bir görevi yerine getirmek, bir işi kolaylaştırmak veya belirli bir amaç için kullanıcıya yardımcı olmak için tasarlanmış nesneleri içerir. El sanatlarının üretim tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Geçmişten günümüze insanlar yemek, barınma, avlanma, giyinme, süs eşyası ve eğlence amaçlı pek çok ihtiyacını el sanatı ürünlerden karşılamışlardır (Arlı, 1984, s. 41). Bir kültürel miras olarak el sanatları, oluştukları dönemin değer yargılarını, toplumun siyasi eğilimlerini, ekonomik koşullarını, dini kurallarını, insani ilişkilerini ve bireylerin davranış ve tutumlarını bir araya getiren kültürel yaratılış alanıdır. Ayrıca el sanatları, insanın becerilerini, estetik bakış açısını ve dünya görüşü gibi pek çok olguyu yansıtan önemli kültürel öğelerdir (Kahveci, 1998, s. 387). Öter, el sanatlarına ilişkin şunları ifade eder: El sanatları somut ürünlere dönüşmeden önce toplumun bilgi, anlayış, görgü, tasarım, üslup ve zaman gibi soyut unsurların etkisi altında gelenekten süzülerek şekillenen kültürel mirasımızın birer parçalarıdır (Öter, 2010, s. 176).

Her topluluk gibi Zazaların da geleneksel el sanatlarıyla ilişkisi tarihin derinliklerine dayanır. Ancak özellikle geçen yüzyılın ikinci yarısında bilimsel ve teknolojik ilerlemenin ekonomik hayata etkisi, sosyal ve kültürel açıdan bireylerin ve toplumun yaşamını büyük ölçüde etkilemiştir. Artan nüfusla birlikte

artan talepler ve bireylerin çeşitlenen ihtiyaçları, ürün ve hizmetlere olan talebi de artırmış, ithal mallara tanınan imtiyazlar ve moda kavramının küreselleşmesi bireylerin üretim ve tüketim tercihleriyle birlikte önceliklerini de tamamen değiştirmiştir. Geleneksel el sanatları genellikle daha pahalı ve daha fazla zaman ve emek gerektiren ürünler olduğu için tüketicilerin tercihleri geleneksel ürünler yerine daha uygun fiyatlı alternatiflere yönelmiştir. Bu da el sanatlarının yaşamımızdan yavaş yavaş çıkmasına neden olmuştur. Zaza kültüründe tespit ettiğimiz bazı el sanatları yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü hayatımızdan bütünüyle çıkmıştır. Bu sanatları ifade eden kelimeler de ölü kelimeler yahut ölmeye yüz tutmuş kelimeler olarak değerlendirilmiştir. Geleneksel el sanatları ile ilgili elenen bazı kelimeler şunlardır: Zuvel, duvel, nıqel, goçin, kerkit, gallik, lekun, xışt, şagırd, kuedık, dueji, vore, biring, lekaş, quenı, çelte, qedık, gezali, guazvec, kundiyez, muna

Zazacada el sanatları (hunerunê desti) olarak tabir edilen bazı kelimelerin hayatımızdan tamamen çıktığına tanıklık etmekteyiz. Usta çırak ilişkisi içerisinde yapılan bu sanatlar günümüzde işlevini yitirmiş bu sanatların yerini modern makine yapımı aletler almıştır demek yanlış olmayacaktır. Zazacada duvel aleti bir tür çarık örme aletidir. Zuvel ise bu çarık örme aracıyla deriden yapılan bir çarık türüdür. Lekun, meşe ağacından yapılır. Kış aylarında insanlar kara batmamak ve rahat yürümek için ayakkabılarına bağladıkları yuvarlak tarzda olan bir tür ayaklıktır. Lekaş ise eskimiş ayakkabıya dendiği gibi yöresel bir tür ayakkabı olduğu da bilinmektedir. Ayakkabılar yırtılınca veya eskিয়েince onları onarmak için nıqel/pine yani yama yapılırdı. Bu el sanatlarının günümüzde artık yerleri kalmamış bunların yerini lüks ayakkabılar bu lüks ayakkabıları meydana getiren makineler ortaya çıkmıştır. Xışt denilen alet balık avlamak için yapılan bir el sanatıdır. Uzun ince bir değnekten yapılırdı. Ucuna bıçak ağzı gibi keskin ve sivri uçlar bağlanır ve balıklar bu şekilde avlanırdı. Xışt için eski el yapımı zıpkın da denebilir. Bu el sanatının yerini de olta makineleri, serpme ağlar, zıpkınlar ve balık tutma fileleri almıştır. Şagırd, Terazi işlevi gören eski bir alettir. Kuedık ise buğday vb. tahıllar için kullanılan bir ölçü tabağıdır. Şagırd yerini modern hassas terazilere, kuedık ise yerini modern elektrikli tartı ve ölçü aletlerine bırakmıştır. Gallik, kış aylarında insanların ayaklarına giydiği keçi kılından veya yünden örülen kalın çoraplardır. Goçin ise çuvaldız olarak tanımlanır. Bu el sanatına da günümüzde artık ihtiyaç kalmamış bunun yerine makine yapımı çoraplar ve dikiş makineleri tercih edilmektedir.

Yukarıdaki kelime kayıplarına ilişkin söz konusu analizlerde de görüleceği üzere geleneksel el sanatları hayatta kalabilmek için modern endüstri ile rekabet etmek zorunda kalmış veya halkın yaşam şartlarının değişimiyle birlikte rekabet edemeden modern sanayi ürünlerine yenilmiştir (John, 2010: 446). Sanayileşme ve teknolojinin gelişmesi ile geleneksel el sanatlarının önemi azalmıştır. Zazaların kentlere göç etmesi ve geleneksel sanatları icra eden gençlerin kalmaması, Zazaca eğitiminin yetersizliği ve el sanatları ile ilgili kelimelerin öğretilmemesi, Zazaca kültürel mirasın korunmasına yönelik yeterli çabanın gösterilmemesi gibi faktörler, bu alanda Zazacanın zayıflamasına bu da hâliyle el sanatlarına ilişkin kelime kayıplarına neden olmuştur.

4.4. Oyun-Eğlence ile İlgili Elenen Kelimeler

Türkçe sözlükte oyun; “vakit geçirmeye yarayan, belli kuralları olan eğlence, kumar, şaşkınlık uyandırıcı hüner, tiyatro ve sinemada sanatçının rolünü yorumlama biçimi, bedence ve kafaca yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan, çevikliğe dayanan her türlü yarışma” (2005: 1526) şeklinde açıklanmıştır. Boratav oyunu; “çocukların ve daha az bir ölçüde büyüklerin günlük geçim didinmelerinden ayırabildikleri boş zamanlarında herhangi bir üretim çabasını ya da başka çeşitten bir hizmeti zorunlu

kılmadan, sadece eğlenme yolu ile dinlenmelerini sağlayan eylemler” olarak tanımlar (Boratav, 1999, s. 232). Çocuk oyunlarını; iletişimin özel bir şekli ve kesintisiz olarak farklılaşıp gelişen yaratmalar ve geleneğin taşıyıcısı şeklinde ele alan Özdemir ise; “çocuk oyunları, donmuş ve belirli bir dönemin kalıntısı olan ürünler değil, canlı, zamana ve mekâna göre sürekli değişen ve gelişen yaratmalardır.” şeklinde ifade eder (Özdemir, 2006, s. 453).

Geleneksel oyunlar, “genellikle fiziksel aktiviteye dayalı oyunlardır ve çoğunlukla açık havada doğal nesnelerle” oynanmaktadır. Bunlar, “bireyin fiziksel ve sosyal gelişimine katkı sağladığı gibi toplumsal kültürün nesilden nesile” aktarılmasında da rol oynar. Günümüzde geleneksel oyunların ya hiç oynanmadığı veya kısmen oynandığı bilinmektedir.

Türkçe sözlükte oyun; “vakit geçirmeye yarayan, belli kuralları olan eğlence, kumar, şaşkınlık uyandırıcı hüner, tiyatro ve sinemada sanatçının rolünü yorumlama biçimi, bedence ve kafaca yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan, çevikliğe dayanan her türlü yarışma” (2005: 1526) şeklinde açıklanmıştır. Boratav oyunu; “çocukların ve daha az bir ölçüde büyüklerin günlük geçim didinmelerinden ayırabildikleri boş zamanlarında herhangi bir üretim çabasını ya da başka çeşitten bir hizmeti zorunlu kılmadan, sadece eğlenme yolu ile dinlenmelerini sağlayan eylemler” olarak tanımlar (Boratav, 1999, s. 232). Çocuk oyunlarını; iletişimin özel bir şekli ve kesintisiz olarak farklılaşıp gelişen yaratmalar ve geleneğin taşıyıcısı şeklinde ele alan Özdemir ise; “çocuk oyunları, donmuş ve belirli bir dönemin kalıntısı olan ürünler değil, canlı, zamana ve mekâna göre sürekli değişen ve gelişen yaratmalardır.” şeklinde ifade eder (Özdemir, 2006, s. 453).

Geleneksel oyunlar, “genellikle fiziksel aktiviteye dayalı oyunlardır ve çoğunlukla açık havada doğal nesnelerle” oynanmaktadır. Bunlar, “bireyin fiziksel ve sosyal gelişimine katkı sağladığı gibi toplumsal kültürün nesilden nesile” aktarılmasında da rol oynar. Günümüzde geleneksel oyunların ya hiç oynanmadığı veya kısmen oynandığı bilinmektedir.

Ancak kültürel zenginliğin bir göstergesi olarak oyun, çocukların fiziksel, zihinsel ve ruhsal gelişimlerinde ve sosyal kimliklerini keşfetmelerinde oldukça önemlidir. Toplumun değerlerini koruyan geleneksel oyunları unutmak sadece toplumun kültürünü yok etmekle kalmaz aynı zamanda çocuğun gelişimine ilişkin sosyal, fiziksel ve entelektüel katkıların kaybolmasına da neden olur (Hazar vd. 2017, s. 181). Geleneksel oyunların çocuklar üzerinde psiko-sosyal açıdan olumlu etkiler bıraktığı ile ilgili hiçbir şüphe yoktur. Ancak burada geleneksel oyunların çocuklar üzerindeki olumlu etkilerinden ziyade bu oyunların Zaza kültüründe neden unutulduğu göz önünde bulundurulmuştur. Dolayısıyla Zaza kültüründe unutilan bu oyunlar kelime ölümlerini beraberinde getirmiştir. Zazacada oyun-eğlenceyle ilgili unutilan bazı kelimeler şunlardır: cılappe, tengçal, şêllê quwet, heftêk, piropıt, xêl/çırır, pışkıl kay, kipinoz, kueşk, kurış

Zaza kültüründe hem büyükler hem de çocuklar tarafından oynanan kendine has oyunlar vardır. Bunlardan *tengçal*, *şêllê quwet*, *pışkıl kay*, *kueşk* ve *kurış* oyunları Zaza halkına has bir nitelik taşırlar. *Tengçal* oyunu kuru cevizlerle oynanan bir oyun türüdür. Birçok kişi aynı anda oynayabilir. Önce yerde on veya on beş tane cevizin sığabileceği boyutta bir çukur açılır. Bu çukura *tengçal* denir. Tengçala uzaklığı iki üç metre olacak şekilde bir menzil çizilir. Oyuncular menzilin ardından sırayla *tengçala* ceviz atar. Cevizler *tengçala* çift olarak düşünce çift atan kişi *tengçal*ın başına gider ve bekler. Diğer oyuncular tarafından cevizler atılmaya devam eder. *Tengçala* giren cevizler tekli olduğu sürece *tengçal*ın başında duran kişi onları alır. Ancak cevizler çiftler olarak girince *tengçal*ın başındaki kişi cevizlerin çifti kadar ceviz vermek durumunda kalır. *Tengçala* çift sayı atan oyuncu bu defa *tengçal*ın başına geçer.

Örnek vermek gerekirse, tengçala dört ceviz girdiğinde bu durumda tengçalın başındaki kişi, tengçala isabet ettiren kişiye dört ceviz vermek zorunda kalır. Tengçala çift sayı ve katlarını atabilen oyuncu bu defa tengçalın başına geçer ve tekli giren cevizlerin sahibi olur. Tengçala çift sayı girmediği sürece tengçalın başındaki kişi cevizleri toplamaya devam eder.

Kurış oyunu da tengçala benzer bir oyundur. Bu oyun da kuru cevizlerle oynanır. Cevizle hedef vurma oyunu da denilebilir. Menzilin üç, dört metre ötesine yirmi, otuz cm boyutunda kuru bir dal parçası çakılır. Bu dala veya çubuğa kurış denilir. Kurışın üzerine küçük bir taş koyulur. Menzilden atılan cevizler kurışa çarpınca kurışın üzerindeki taş düşer. Oyunculardan kurışı vuran kişi kurışın başına geçer. Atılan cevizler kurış çubuğuna değmediği sürece kurışın başındaki kişi atılan her cevizin sahibi olur. Oyun bu şekilde devam eder. Şêllê quwêl oyunu gücüne güvenen kişilerce oynanır. Yerden kaldırılması güç olan ağır bir taş seçilir ve menzil çizilir. Menzilin ötesine geçmemek kaydıyla taşı en uzağa fırlatan kazanır. Türkçe oyunlardan “gülle atma”ya benzediği için Zazaların “gülle atma” oyunu denilebilir.”

Zaza kültüründe oynanan bu oyunlar, günümüzde giderek kaybolmaya yüz tutmuş durumdadır. Bunun en bariz nedenlerinden biri de dijital medya oyunları ve televizyonun hayatımıza bütünüyle nüfuz etmiş olmasıdır. Günümüz gelişen teknolojisiyle birlikte oyunlar gelenekselden dijitale dönüşürken çocuklar tarafından doğal ortamda arkadaşlarıyla oynanan geleneksel oyunlar, yavaş yavaş unutulmaya mahkûm edilmiştir.

Kentleşmenin yükselişi, ebeveynlerin dışarıyı tehlikeli bulmaları ve doğal oyun ortamlarının azlığı gibi nedenler geleneksel oyun kültürünü ortadan kaldırmış yerine ev ortamında daha güvenilir bulunan ekran oyunu kültürünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dijital medya oyunlarının yaygınlaşması, internetin ve dijital teknolojinin gelişmesi ve oyun ortamlarının dijital araçlarla tasarlanması yeni bir oyun kültürünü yani dijital oyun kültürünün oluşmasını sağlarken geleneksel oyun kültürünün de kaybolmasına veya unutulmasına sebep olmuştur. Bu da hâliyle Zaza halkının kültürel belleğinde yüzyıllardır yer edinen geleneksel oyun-eğlence anlayışının unutulmasını tetiklemiş bunları ifade eden kelimelerin de kullanımdan düşerek ölü kelimeler mezarlığında yerini almasını sağlamıştır.

4.5. Bitki ve Otlarla İlgili Elenen Kelimeler

Etnobotanik, bitkilerin insan kültürüyle olan ilişkisini ve bitkilerin; geleneksel bilgi ve kullanım alanlarındaki rolünü inceleyen bir bilim dalıdır. Bu disiplin, bitkilerin tıbbi, ritüel, dini ve diğer kültürel kullanımlarını araştırarak, farklı toplumların bitkilerle nasıl etkileşimde bulunduğunu anlamayı amaçlar (Evans & Reis, 1995, s. 5. Young Kim, 2007, s. 7). Etnobotanik çalışmalar, hem yerel toplumların bilgisini ve yaşam tarzlarını kaydetmeye yardımcı olurken hem de bitkilerin insan kültüründeki önemini daha iyi anlamamıza katkı sağlar.

Diğer milletler gibi Zazalar da tarih boyunca bitki bilimi ile uğraşmış bazı bitki ve otları çevrenin en önemli varlıklarından biri olarak görmüşler, ihtiyaçlarına ve gözlemlerine göre bunları çeşitli amaçlarla kullanmanın yollarını aramışlardır. Zazaların, bazı bitki ve otların faydalı özelliklerinden istifade etmek ve zararlı olanlardan kaçınmak için teşhis ettikleri bitki ve otların kolayca anlaşılması için onlara çeşitli adlar verdiği bilinmektedir (Tuzlacı, 2011, s. 1). Zaza kültüründe adlandırılan bazı ot ve bitki isimlerinin

zamanla çeşitli nedenlerle isimlerinin unutulduğu ve yeni kuşaklar tarafından tanınmadığı gözlemlenmiştir. Geleneksel bitki ve otların isimlerinin unutulmasıyla beraber doğal olarak dilde kelime kaybı veya ölümü de meydana gelmiştir. Yoğun kentleşme ve şehirleşme ile beraber Zaza halkı tarımsal ve hayvansal üretimden uzaklaşarak potansiyel bir tüketiciye dönüşmüştür. Dolayısıyla işlenmeyen tarlalar, unutilan geleneksel etnobotanik bilgiler tanınmayan çevre, kültürde dönüşümler, eczacılık sektörünün gelişmesiyle halk ilacı olarak kullanılan bazı bitkilere ihtiyacın kalmaması gibi olgular bu kültürde tanımlanan bazı bitki ve ot isimlerini bütünüyle hayatımızdan çıkmasına veya tanınmaz olmasına yol açmıştır. Dolayısıyla gündelik dilde ifade edilen kimi bitki ve ot isimleri bu vesile ile unutilmuş ve kullanımdan düşmüştür. Zazacada bitki ve otlarla ilgili elenmeye yüz tutan kimi kelimeler şöyledir: Argud, kuêrek, xıluer, vusarı, kerkuet, gırgıl/lazut, cew, sılg, surgul, pune, marşing, rıbês, qunık, kardü, gezmin, pelpar, gerzînêk, dasi, heşvılık, nıflık.

Zazacada gündelik dilde kullanılan argud, kuêrek, vusarı, gırgıl/lazut, cew, sılg, kerkuet kelimeler bazı ot ve tahılları ifade eden kelimelerdir. Bu bitkiler insanların ekin olarak ettikleri ve geçim kaynağı olarak yararlandıkları bitkilerdir. surgul, pune, marşing, rıbês, qunık, kardü, pelpar, gerzînêk, heşvılık, nıflık gibi kelimeler ise ormanda veya dağda doğal olarak yetişen ve bazı ilaç ve tedavi yöntemlerinde kullanılan bitkileri ifade eder. Ekin olarak ekilen bitkilerin ya çok az ekildiği ya da hiç ekilmediği görülmüş; doğal olarak yetişen bitki ve otların ise genç kuşaklar tarafından tanınmadığı tanınsa da kullanılmadığı bilinmektedir. Bu bitkilerden surgul doğal olarak yetişen dikenli bir ağaç türüdür. Bu ağacın meyvelerinden doğal kuşburnu yapılır ve tedavi niyetine içilir. Gerzînêk bitkisi ısırgan otu olarak bilinir. Bu bitkinin dalları iltihap kurutma özelliğine sahiptir. Bu bitkinin de yaprakları kaynatılarak tedavi niyetine tüketilir. Pelpar ve kardü da iltihap kurutucu özelliği olan ve bazı hastalıklara iyi gelen yabancı ot türleridir. Pune ise, yemeklere konulan nanemsi bir kokuya sahiptir.

Söz konusu kelimelerin elenmesine gerekçe olarak yaşam tarzı ve kültürel alışkanlıkların zamanla değişimi örnek gösterilebilir. Örneğin, birçok insan artık doğal bitki ve otlar yerine sentetik ilaçlar veya hazır ürünler kullanmaktadır. Eczacılık sektörünün gelişmesiyle birlikte her anlamda üretilen ilaçlar halkın alternatif tıp olarak nitelendirdiği bu bitkilere ilgi azalmıştır. Bunların yerine makine yapımı yemek sosları ve sentetik ilaçlar tercih edilmektedir. Geleneksel bitki ve ot isimlerinin unutulmasının bir diğer nedeni, bu bitkilerin tanınmaması veya hakkında bilgi eksikliğidir. Modern eğitim sistemleri veya baskın kültür genellikle bilimsel isimlere, standartlaştırılmış terimlere veya resmi dilde kullanılan isimlere odaklanırken, Zaza dilinde ve kültüründe geleneksel bitki ve ot isimleri göz ardı edilmiş; bu isimler mahalli dilde kullanılmayarak unutilmaya terk edilmiştir.

Sonuç, Değerlendirme ve Öneriler

Bir dilde kelime ölümü, dildeki bazı belirli kelimelerin zamanla unutilması veya kullanımının azalması anlamına gelir. Kelimeler canlılar gibi doğar, yaşar ve ölür. Toplumsal değişmeye paralel olarak kelimeler de bazen kaybolur, yerlerine yenileri gelir veya tamamen unutilur ve kelime ölümleri meydana gelir. Söz konusu çalışmada Zazacadaki kelime ölümü olayı beş başlık altında incelenmiştir. Bunlar: 1. Barınak ve yapı ile ilgili elenen bazı kelimeler, 2. Tarım ve hayvancılıkla ilgili elenen bazı kelimeler, 3. Geleneksel el sanatları ile ilgili elenen bazı kelimeler, 4. Oyun-eğlenceyle ilgili elenen bazı kelimeler, 5. Bitki ve otlarla ilgili elenen bazı kelimelerdir. Tespiti yapılan kelimelerin Zazacada kullanılmamasının

veya unutulmasının başat nedenleri şu şekilde sıralanabilir: teknolojik gelişmeler, göç, ekonomik kaygılar, kentleşme, yaşam koşullarının değişmesi, dil ve kimlik bilincinin yeşermeyişi, politik baskılar, asimilasyon, entegrasyon vb. Öte yandan Modernite ile birlikte ortaya çıkan kültürel ve ekonomik kayıplar, yoğun kentleşmeyle birlikte yerleşim yerlerinin değişmesi, kaygı taşıyan ebeveynlerin çocukları ile anadillerinde iletişim kurmaktan vazgeçmeleri bunlara bağlı olarak kelime dağarcığının değişmesi veya söz varlığının azalması bu dilde var olan bazı kelimelerin unutulmasını, bazılarının da Türkçeleşmesini beraberinde getirmiştir. Zazacada kaybolan, ölen veya unutilan kelimeler yukarıda izahı yapılan kelimelerden ibaret değildir. Bu dilde kelime ölümleri düşündüğümüzden daha fazladır.

Zazacada kelime kaybı, bu dile mensup olan insanların duygu, düşünce ve deneyimlerini doğru bir şekilde ifade etmekte zorlanmalarına neden olmuştur. Kelimelerin eksikliği, karmaşık derin duyguları veya fikirleri aktarmayı zorlaştırmıştır. Kaybolan kelimeler, Zazacanın tarihsel gelişimini ve kimliğini yansıtan önemli parçaları temsil etmektedir. Bu kayıp, toplumun kendi geçmişi ve kökeni hakkında bilgi sahibi olma yeteneğini de hâliyle etkilemiştir. Dildeki kelime kaybı, dilin kültürel zenginliğini yitirmesine yol açmış; eski gelenekler, el sanatları, hayvancılık ve tarıma ilişkin kültürel ayrıntılar, kaybolan kelimelerle birlikte unutulmuştur. Ayrıca yitirilen bu kelimelerle birlikte başka dillerden alınan kelimelerin artmasına yol açmış; bu da yerel dilin yabancı etkilerle değişmesine ve asimile olmasına neden olmuştur. Bu nedenlerle, dil koruma ve dilin zenginliğini sürdürme çabaları önemlidir. Dilin tarihi ve kültürel değerlerini korumak, kaybolmaya yüz tutmuş kelimeleri canlandırmak veya yeni nesillere öğretmek, dilin çeşitliliğini ve kültürel mirası koruma açısından kritik bir rol oynar. Zazacada kelime kaybını önlemek veya en azından sınırlamak için aşağıdaki yöntemler düşünülebilir:

- Eğitim ve Farkındalık: Zazacanın zenginliği ve çeşitliliği konusunda toplumu eğitmek ve farkındalık oluşturmak önemlidir. Dilin kültürel ve tarihsel önemini vurgulayarak insanları bu dilde kaybolmaya yüz tutmuş ve unutulmuş kelimeler konusunda duyarlı hale getirilebilir.
- Anadilde Eğitim: Bireyin anne-dilini veya en iyi konuştuğu dili eğitim sürecinde kullanması anlamına gelir. Bu yaklaşım, öğrencinin daha etkili bir şekilde öğrenmesini, anlamasını ve iletişim kurmasını sağlar. Anadilde eğitim, özellikle dil bariyerlerini aşmak ve öğrenme sürecini daha anlamlı hâle getirmek için önem arz eder. Anadilde eğitimin bazı avantajları şunlardır: Anlama ve ifade yeteneği; öğrenciler, konu anlatımını ve ders içeriğini daha iyi anlar ve kendilerini daha iyi ifade ederler. Öz güven; anadilde eğitim gören öğrenciler, kendilerini daha güvende hisseder ve daha aktif bir şekilde sınıf içi etkinliklere katılırlar. Kültürel kimliğin korunması; anadilde eğitim, öğrencilerin kültürel kimliklerini korumalarına yardımcı olur ve kültürel mirası sürdürmelerine destek sağlar. Temel becerilerin gelişimi; öğrenciler, daha iyi okuma, yazma, dinleme ve konuşma becerileri geliştirme fırsatı bulabilirler. Daha iyi anlama; yeni bir dilde karmaşık konuları anlamak zor olabilir. Anadilde eğitim, öğrencilere kavramları daha derinlemesine anlama fırsatı sunar. Anadilde eğitim gören öğrenci, kültürel mirası temsil eden arkaik kelimeleri unutmaz ve bir sonraki nesle aktarma fırsatı bulur.
- Sözlük ve Kaynak Oluşturma: Kaybolmaya yüz tutmuş veya kullanımdan düşmüş kelimeleri içeren bir sözlük veya kaynak oluşturmak faydalı olabilir. Bu kaynaklar, gelecek nesillere bu kelimelerin anlamlarını ve kullanımlarını öğretme konusunda yardımcı olacaktır. Zazacada ayrıca kelime derlemeleri veya ağız derlemeleri gibi çalışmalar da yapılabilir.

- Edebi Eserler ve Sanat: Yazarlar, şairler ve sanatçılar kaybolmaya yüz tutmuş kelimeleri eserlerinde kullanarak bu kelimeleri canlı tutabilirler. Edebi eserler ve sanat, dilin ve kelimelerin yaşatılmasında önemli katkılar sunacaktır.
- Aile İçi İletişim: Aile içinde yaşlı nesillerden genç nesillere kelime aktarımını teşvik etmek önemlidir. Ebeveynler veya yaşlı akrabalar, dilde kaybolmaya yüz tutmuş kelimeleri ve anlamlarını gençlere aktarabilir. Keza aile içinde ebeveynlerin çocuklarıyla anadilde iletişim kurması oldukça fayda sağlayabilir.
- Okuma ve Araştırma: Eski yazılı eserleri okumak ve araştırmak, dilde kayıp ve ölü kelimeleri bulmak ve anlamlarını öğrenmek kültürel belleğin devamlılığı açısından yararlı olacaktır.
- Yerel Topluluk Katılımı: Dil koruma gruplarına katılarak veya yerel topluluk etkinliklerine katılarak kaybolmaya yüz tutmuş kelimelerin canlı tutulmasına katkı sağlanabilir.
- Çevrimiçi Platformlar: Sosyal medya, bloglar veya diğer çevrimiçi platformlar üzerinden Zazacada kaybolmaya yüz tutmuş kelimeler paylaşılarak geniş kitlelere ulaştırılabilir.
- Eğlenceli ve İlgili Yaklaşımlar: Çocuklar için dil oyunları, bulmacalar veya ilginç hikâyeler aracılığıyla unutulmuş kelimeleri öğrenmek ve kullanmak eğlenceli bir yolla çocuklara bu dilin kelimelerini aktarmak da dilin yaşamsallığına katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Arlı, M. (1984). “El Sanatlarının-Gerileme, Kaybolma ve Öğretim Biçimlerinin Değişme Nedenleri ile Geliştirilme ve Yaşatılmasına İlişkin Öneriler”. I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- Aslan, E. & Ezel, T. (2001). İçerik Analiz ve Uygulama Örnekleri. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Aksan, D. (2007). “Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim” Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1969). “Kelimelerin Ölümü Olayı ve Türk Yazı Dilindeki Örneklerinde Arapça ve Farsça Unsurların Etkisi Üzerine Notlar”, Necati Lugal Armağanı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aydın, S. (2007). Antropoloji. (Ed. Handan Üstündağ Aydın). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Barın, E. (2003). “Yabancılarla Türkçe Öğretiminde Temel Söz Varlığının Önemi”, TÜBAR-XII, S. 13, s. 311-317.
- Bulukgiray, İ. (2021). Bingöl Zaza Köylerinden Emtağ’da Kullanılan Lakaplar Üzerine Bir İnceleme. Bingöl Araştırmaları Dergisi. S. 2, s. 61-95.
- Boratav, P. N. (1999). 100 Soruda Türk Folkloru. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çil, D. A. (2012). “Heidegger’de Varlık ve Dil”. Özne Dergisi. (Heidegger Özel Sayı), s. 69-75.
- Ergin, M. (1980). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım.
- Fahri, M. (2018). İslam Ahlak Teorileri. (Çev. M. İskenderoğlu ve A. Arkan). 4. Baskı. İstanbul: Littera Yayıncılık.
- Foucault, M. (2017). Kelimeler ve Şeyler. (Çev. M. Ali Kılıçbay). 6. Baskı Ankara: İmge Kitapevi.
- Gippert J. (1996). Zazaca’nın Tarihsel Gelişim, Mannheim Kitap Şenliği Konuşması. (Çev. H. Dursun). <http://cemisgezcek.atspace.com/history/ethnic/zazacatarihsel.html>.
- Werner, E. (2012). Considerations About The Religions of The Zaza People (Tarihte Zazalar ve Zazaca), II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu. 04-06 Mayıs 2012.
- Wurm, S. (1991). Language Death and Disappearance: Causes and Circumstances, in Endangered Languages, (ed) Robert Robins and Eugenius Uhlenbeck, Berg Press, Oxford, New York.
- Hazar, Zekihan vd. (2017). “Ortaokul Öğrencilerinin Geleneksel Oyun Ve Dijital Oyun Algılarının İncelenmesi: Karşılaştırmalı Metafor Çalışması”. Ankara Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 15. (4), s. 179-190.
- Heidegger, M. (1998). “Letter on Humanism”. Pathmarks. New-York: Cambridge University Press.
- İmer, K. (1976). Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi. Ankara: TDK Yayın No:422.
- İpek, B. (2015). “Bireyde Dil Bilinci”. Journal of Turkish Language and Literature 1(2), s. 33-44.
- Kahveci, M. (1998). “21. Yüzyıla Girerken Geleneksel Türk El Sanatları”. Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı. s. 387-397.

- Kinsün, A. (2018). Tehzip Geleneğinde Ahlak Eğitimi. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans), Ankara Üniversitesi
- Nettle, D., & Romaine, S., (2001), Kaybolan Sesler: Dünya Dillerinin Yok Oluş Süreci, İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Özer, O. (2012). “Teknolojiye Yenik Düşen Kelimeler”. II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu. Ed Murat Varol. s. 517-524.
- Öter, Z. (2010). “Türk El Sanatlarının Kültür Turizmi Bağlamında Değerlendirilmesi”. Millî Folklor, Yıl, 22, S. 86, s.174-184.
- Özdemir, N. (2006), “Türk Çocuk Oyunları I-II”. Ankara: Akçağ Yayınları. TDK, (2005), Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Paul, L. (2009). Zazaki.G. Windfuhr içinde, The Iranian Languages. London/New York: Routledge.
- Porzig, W. (1985). Dil Denen Mucize (Çev. Vural Ülkü), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Söylemez, İ. (2012). “Üst Kültür Alt Kültür Etkileşimi Bağlamında Zazacanın Dilsel Yeterlilik Sorunsalı”. II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu. Ed. Murat Varol. s. 204-216.
- Trask, R.L. (1996), Historical Linguistics, Arnold Press, London, New York, Sydney, Auckland.
- Tuzlacı, E. (2011), Türkiye Bitkileri Sözlüğü. (Genişletilmiş 2. baskı). Alfa Yayınları.
- Varol, M (2015). "UNESCO'nun Dil Raporlarına Göre Zazacanın Durumu ve Geleceği", International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, S. 2, s. 997-1006.